

PAPER DETAILS

TITLE: XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANTAKYA'DA YERLESME VE NÜFUS

AUTHORS: Adem KARA

PAGES: 1-14

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114125>

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA ANTAKYA'DA YERLEŞME VE NÜFUS

Settlement and Population in the Town of Antakya during the First Half of the 19th Century

Adem KARA*

Özet

Bu çalışma da genel olarak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Antakya'daki yerleşim ve nüfus ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışma ortaya konurken, Antakya'nın bu dönem sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen bilgilerden istifade edilmiştir. Antakya kazası, köyleri ve mahalleleri ile buralardaki hane sayıları ortaya konularak nüfus ve yerleşimle ilgili yargılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Yerleşim, Köy, Antakya

Abstract

In this study, the settlement and population in the town of Antakya has been focused on, and the records of this period in Antakya as well as the information obtained from the Sate Ottoman Archives have been utilized. Conclusions regarding the population and settlement schemes have been drawn, based on the town itself, the districts and the villages and on the number of residences in these places.

Key Words: Population, Settlement, Village, Antakya

GİRİŞ

XIX. yüzyılda Antakya Kazasının nüfus ve yerleşim yapısını incelerken başvurduğumuz kaynaklar Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal, ekonomik ve nüfus yapısını günümüze aktaran önceden yayınlanmış telif eserler ile Antakya Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerdir.

Bu defter ve belgelerde yer alan avarız ve diğer vergilerin hesap ve tahsilinde kullanılan hane sayıları dikkate alınmıştır. Bu şekilde bir tespitin ne kadar sağlıklı olacağı şüphesiz üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bilindiği üzere hane sayısının kaç olması gerektiği konusunda devam eden ihtilaf ve kabul edilen bir takım rakamlara rağmen bunların bölgelere göre ayrılık arz ettiği ve edeceği göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Özellikle bizim incelediğimiz Antakya yöresi sosyal pozisyonu itibarıyla bunu daha belirgin kılmaktadır. Diğer bölgeler için yapılan tespitler Antakya için geçersiz kalacaktır. Bölgede, seyyid vs. niteliklere haiz pek çok insanın varlığının yanı sıra, Arabistan Seraskerliğine bağlı olarak askeri ve diğer zümrelerinde çokluğu dikkate alındığında vergiden muaf sınıfların azımsanmayacak ölçüde olduğu görülecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üni. Eğitim Fak. Öğretim Üyesi, kara_a@ibu.edu.tr.

1- KAZANIN KISA TARİHÇESİ

Antakya, tarihi çok eski dönemlere dayanan bir şehir olup insanların ilk yerleşim sahalarındandır. Tarihi Antakya şehri, 35–52/37–04 kuzey enlemleri ve 35–40/36–35 doğu boylamları arasında, Asi nehrinin aşağı ucundaki ovanın kenarında, denizden 440 m. yükseklikteki Habibü'n-neccar Dağı'nın eteklerinde, Fırat havzasından Akdeniz'e, Akdeniz ve Suriye'den Anadolu'ya giden yolların kavşak noktasında kurulmuş, Türk-İslam karakterli bir yerleşim merkezidir.

Hatay ilinin merkez ilçesi olan Antakya'nın ismi ve kuruluşu hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Şemseddin Sami, Antakya'yı, Büyük İskender'in meliklerinden olan Selevkos'un, M.Ö. 301 tarihinde, babası Antiyohsan adına inşa ettiğini bildirmektedir.

Şehir, kuvvetli bir ihtimalle M.Ö. 300 yıllarında I. Selevkos tarafından kurulmuş ve kısa sürede gelişerek hem Roma ve İskenderiye gibi kalabalık bir şehir, hem de önemli bir idare merkezi olmuştur. Bu durum Sasaniler'in, Roma İmparatorluğu'nu Asya'da zayıflatmak için bir taraftan askerî hareketlerde bulunurken, öbür taraftan “*Nesturi*” kilisesini batıdan ayırma teşebbüslerine (260-499 senelerinde) kadar sürdü.

Antakya, M.S. 638'de (H.17) Müslümanların eline geçmiştir. Bu hâkimiyet 969 (H.350)'a kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra 1084'e kadar Bizans hâkimiyeti sürdü ve bu tarihte Müslümanlar tekrar bölgeye hâkim oldular. I. Süleyman'ın vefatı üzerine, Selçuklu Sultanı Melihşah 1086'da şehri hâkimiyeti altına alarak Yağıbasan'ı vali tayin etti. Türk Hâkimiyeti de 1098'e kadar sürmüş, bu tarihten sonra 1268'e kadar Haçlı egemenliği başlamıştır. 1268 yılında Mısır Memlûklularından Sultan Baybars, şehre hâkim oldu. Memlûk hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferine kadar devam etti. Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi'nden sonra, 1515'te Osmanlı egemenliğine geçti. Bu tarihten sonra oluşturulan idarî düzenleme ile “*Halep Eyaleti*” ne bağlı bir “*Sancak*” haline getirildi. Buraya tayin edilen “*Sancak Beyleri*” de Sancak merkezi olarak tespit edilen Antakya'da oturmakta idi. Antakya'nın idarî düzenlemedeki yeri her zaman “*Sancak*” olarak kalmadı. Değişik tarihlerde yapılan idarî taksimatlarda yine “*Halep Eyaletine*” bağlı “*Kaza*” haline getirilerek idare edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, 1918'e kadar sürdü. Bundan sonra İngilizlerin, daha sonra da Fransızların işgaline uğradı. 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması gereğince idarî muhtariyeti sağlandı. 1937'de ise “*Hatay Devleti*” adı altında bağımsızlığını kazandı. 1939 'da ise Türkiye'ye katıldı.

2- OSMANLI İDARİ TAKSİMATINDAKİ YERİ

1515'te Osmanlı egemenliğine giren Antakya, idarî açıdan “*Merkez Antakya Kazası*”, ona bağlı batıda “*Süveydiye Nahiyesi*” (Samandağ), güneyde Kel Dağ'dan adını alan “*Cebel-i Akra Nahiyesi*” (merkez Antakya'nın güneyindeki bazı köyler, Altınözü ve Yayladağı köylerinden bazıları), kuzey doğuda yer alan “*Kuseyr Nahiyesi*”, güney doğuda yer alan “*Altınözü Nahiyesi*” (Altınözü Kazası), en güneyde “*Ordu Nahiyesi*” (Yayladağı Kazası) denilen nahiyeler ve onlara bağlı köy ve mezralardan oluşan bir “*Sancak*” durumuna getirilip *Halep Eyaleti*'ne bağlanmıştı. 1800-1806 yıllarına ait X. numaralı şer'iyye sicili incelendiğinde Antakya merkeze bağlı nahiyelerinin aynı olduğu, değişiklik olmadığı, görülmektedir¹.

3- ANTAKYA KAZASI

¹ A. Ş.S., Defter No: X, Belge No:16-25-44-65-80-108-123-172-195-196.

Her etnik grup vatan tuttuğu toprak parçasından ayrıldıktan sonra, göç ettiği yeni çevreye kimliğini korumak için hâkim olmaya çalışır. Bunun sonucu olarak yurt tutmaya karar verdiği yeni ortama, eski ana yurdunda kendini yansıtan adları vererek, damgasını vurmaya başlar. Bir anlamda eski yurt, yeni topraklar üzerine taşınır, yeni topraklar üzerine eski vatan işlenir². Türklerin şehircilik anlayışları, İslam dinine girmeleriyle bazı değişikliklere uğramıştır. Türk şehircilik anlayışı ve İslam şehircilik anlayışı kaynaşarak Türk- İslam şehirciliğini ortaya çıkarmıştır.

Halep Sancağı'ndaki yer adları bir harita üzerinde tetkik edildiği zaman Türkçe yer adlarının, kuzey ve batı kesimiyle, Halep şehrinin varoşlarında yoğunlaştığı görülecektir. Türkçe yer adları ile tımar dağılımı arasında paralellik görülmektedir³. Halep Sancağı'ndaki yer adlarını sınıflandırmaya tâbi tuttuğumuzda ilk kategoride çevre ve tabiat unsurları ile ilgili yer adları görülmektedir. İkinci önemli kategori şahıs, oymak, boy ve aşiret adlarına dayanan yer adlarıdır.

Antakya kazası Osmanlı Devleti için her zaman ön planda yer tutmuştur. Antakya'nın önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, limanları vasıtasıyla batılı devletlerle ilişkilerin kontrol edilmesi ve hac yolları üzerinde olması bu önemi gün geçtikçe daha fazla arttırmıştır. Merkezden devamlı surette bölgede var olan köprü, menzil gibi bu bölgeden transit geçenlerin ihtiyaçları için gerekli olan kavramların onarım ve yapımı için yazışmalar yapıldığını görmek mümkündür. Antakya bulunduğu konum itibarıyla Halep'e giden en kısa ve güvenli yol olduğu için tüccarlar tarafından da tercih edilen bir güzergâh olmuştur.

Buna paralel olara Antakya devamlı gelişmiş ve bu zenginlik kazaya da yansımıştır. Antakya'nın XVI. yüzyıldaki mahalle sayısı 22-24 arasında değişiklik göstermektedir. Bunlardan Debbus, Haracı Bekir ve Hallâbünnemle mahalleleri, Osmanlı'nın bölgeyi fethinden sonra kurulmuştur. Antakya'nın XVI. yüzyıldaki mahalleleri Prof. Dr. Halil Sahillioğlu tarafından o döneme ait sayım defterleri incelenerek tespit edilmiş ve bunların bir listesi çıkarılmıştır. Listeye göre, tümü surların içinde kalan bu mahalleler şöyle sıralanmaktadır: Cülâhân, Tabi-i Cülâhân, İbn-i İmran (İmranoğlu) Tabi-i İbn-i Şenbek, Keşkek (oğlu)-Habib-ün Neccar, Mahsen Tabi-i Kastal, İbn-i Şenbek, Saha Tabi-i İbn-i Şenbek, Şirince Pınar Tabi-i Kastal, Paşa (oğlu) Tabi-i Kastal, Hallâbün Nemle (Basaliye), Mukbil Tabi-i Kastal (oğlu), Sofular (Şeyh Ali Sofuları-Sofiyan-ı Şeyh Ali Halveti), Şeyh Hazma (Bıçakçılar)-Mescid-i Şeyh Hazma Tabi-i Sofular, Dörtayak (Debbûs-İbn-i Debbûs), Meydan Tabi-i Basaliye, Süveyka-yı İbn-i Hümmara Tabi-i Dörtayak, Şeyh Kasım Camii (Sofiyan-ı Erdebilî), Cami-i Kebir Tabi-i İbn-i Şenbek, Kavanât (Kanavit), Kastal, Sarı Mahmut Tabi-i Kastal, Günlük (Güllük-İbn-i Seb'), Zeytinoğlu, Debbus, (İbn-i) Hacıbekir⁴.

Osmanlı döneminde Antakya'nın mahalle sayısının yıllara göre değiştiği görülmektedir. Örnek olarak 1709 yılında 23 mahalle mevcutken 1736'da bu sayı 37'ye yükselmiştir. Normal halde 27 yılda nüfusun 14 yeni mahalleyi dolduracak kadar artmayacağı dikkate alınırsa, bu artışın sadece nüfus artışından kaynaklanmadığı görülür. Mahalle fazlalığı büyük ihtimalle vergi toplama amacıyla düzenlenen Mahallât Defteri'nin düzenlenişindeki farklılıktan ve bazı mahallerin bölümlenmesiyle doğan "koltuk mahalle"lerin ana mahalleden ayrı sayılmasından kaynaklanmaktadır. 1823-

² Dursun Yıldırım, "Coğrafya'dan Vatan'a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediliş Problemi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ank., 11-13 Eylül 1984, s.163.

³ Enver Çakar, *XVI Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1998, s.328-329; Enver Çakar, "Halep Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, Ank.,2000,sa:11, s.86.

⁴ Halil Sahillioğlu, "Antakya", *T.D.V. İslam Ans.*,İst.,1991,c.III, s.231.

1829⁵ yılları arasında mahalle sayısı 29'dur. Bu mahallelerden 7'sinde Müslim ve Zımmi halk karışık yaşamaktadır.

Antakya'nın I. numaralı şer'iyye sicili incelendiğinde, 1709 yılında kasabanın irili ufaklı 23 mahallesi ve 1500 civarında vergi nüfusu vardır. Vergilerin kaydedildiği “*Salyane Defteri*”nde ve “*Mahallat Defteri*”nde mahalleler, avarız hane sayıları ve ödedikleri vergi miktarları ayrı ayrı belirtilmiştir.

1736 yılında bu mahalle sayısı 37'ye yükselmiştir. 1736 yılında Antakya'da 900 mülk, 1255 kira ev bulunmaktadır. (Bunlar vergiye tâbi evlerdir. İmam, müezzin, vaiz, papaz, haham... gibi, vergiden muaf olan 150-200 civarında kişi buna dahil değildir.) Bu kadar çok kiracının varlığı, o dönemde şehirde hareketli sayılabilecek bir nüfusun varlığına işaretir. Şehirde kiracılık yaygındır ve kira bedelleri diğer şehirlere göre yüksektir⁶.

XIX. yüzyıl, Antakya mahalleleri incelendiğinde en büyük mahalle olarak 185 avarız hanesi ile Dörtayak Mahallesi görülmektedir. Mahsen Tût, Meydan, Sofular diğer büyük mahallelerdir. Bunların avarız hane sayıları 80 ile 103 arasında değişmektedir. En küçük mahalleler ise 15 ve 17 hanelik Debbus ve Şirince'dir⁷. XIX. yüzyılın ilk yarısının sonunda Antakya'da buluna 34 mahalle tespit etmekteyiz⁸, bu mahalleler; Kapı bölüğü, İmran, Dörtayak, Şeyhali, Tût, Sekakin, Şenbek, Kastal, Muhsin, Kantara, Ağa, Meydan, Dutdibi, Mahzen, Akbaba, Debbûs, Saha, Kocaabdi, Cami-i kebir, Mesâha, Uncılar, Meydan, Günlük, Sofular, Kanavat, Dakik, Şirince, Rikabiye, Hammare, Akbaba, Oruç bölüğü, Yeni mahalle, Güncat ve Tabi-i Sofular'dır.

4- KÖYLER

1800–1806 yıllarına ait X. numaralı şer'iyye sicili incelendiğinde Antakya merkeze bağlı olarak Süveyde, Cebel-i Akra, Kuseyr ve Altınözü nahiyelerinin olduğu görülmektedir⁹. 1800–1806 yılları arasında Antakya'ya bağlı Nahiye ve Köyler;

Kuseyr: Mekaberos, Barbarun, Seferiye, Karbeyaz, Ziyaret, Sûriye, Mezra-i Türkman, Harso, Cente, Ma'dele, Kalanus, Deyr, Keferabil, Felencâr, Karsû, Fenek, Hayno, Meshane, Keşkenid, Ferferi, Betiteyn, Bekanos, Farikiyye.

Altınözü: Ferzele, Danişmend, Miras, Karsu, Büyükbircik, Afsiye, Alakend, Bedino, Ermence, Toprakhisar, Bahşin.

Cebel-i Akra: Tahame, Cidaliye, Karye, Kandon, Düveyr, Çardakiye, Sofılar, Berkenye, Şeyhköy, Hisarcık, Karasabul, Keseb, Tenzeri, Kırkbircik, Hansuma, Eğrice, Kerhkûsî, Kışlak, Candar.

Süveyde: Kubbeharnûb, Hüseyinlü, Cedîde, Yarburun, Karasiye, Kilisecik, Selderân, Telil-i Türkmen, Sablıca, Menguliye, Zeytûniye ma'a mezârî ihâ, Yoğunoluk, Akilliye, Hacı Habıblü, Kâbüsiye, Nairlü, Ma'arun, Meşrakiye.

1823- 1827 yıllarına ait XVIII. şer'iyye sicil defteri incelendiğinde Antakya'nın mahalle ve köyleri şu şekilde belirmektedir¹⁰. Antakya merkeze bağlı Süveyde, Cebel-i Akra, Kuseyr ve Altınözü nahiyelerinin olduğu görülmektedir. Antakya merkez ve nahiyelerine bağlı köyler ise; Yeniceköy, Karye, Ermence, Kırkbircik, Basilika,

⁵ A.Ş.S., Defter No:XVIII, Belge No:131; Defter No:XX, Belge No:123-124.

⁶ Rifat Özdemir, “Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1705-1860”, *Belleten*, Ankara Nisan 1994, c.LVIII, s. 120.

⁷ A.Ş.S., Defter No:XX, Belge No:123-124.

⁸ A. Ş.S., Defter No:XXVI. sicil içerisindeki muhtelif belgeler.

⁹ A. Ş.S., Defter No: X, Belge No:16-25-44-65-80-108-123-172-195-196.

¹⁰ Mahmut Bolat, *XVIII. Numaralı Antakya Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi- H. 1239-1242/M. 1823-1827-*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2000, s.293-296.

Tenzeri, Kilisecik, Hansûma, Hisarcık, Kozluca, Eğrice, Güzelburc, Kışlak, Sünberi, Cidâliye, İydi(Aydi), Şeyhköy, Sofiler, Türkmenler Kal'ası, Akilliye, Karaksı, Barbarun, Telil-i Hanbalas, Hayno, Turfanda, Yaylacık, Selderân, Sablıca, Orhaniye, Salkıye, Marsova, Karsu, Meshâne, Mengûliye, Karbeyaz, Dersadan, Hüseyini, Telil-i Türkman, Seferiye, Nair, Keferâbil, Felencar, Hetye, Zenzur, Kabaklu, Zeytuniye, Meşrâkiye, Bâşiriye, Bayire, Ayn, Ansu, Ma'arûn, Lübiye, Alaiye, Kalanûs, Cedide, Kabusiye, Hacı Habiblü, Mekâberos, Düveyr, Yoğunoluk, Dursûniye, Celile, Baksanus, Keşnid, Ma'delle, Kara Köseli, Tamamiye, Mezra'â-i Türkmân, Cente, Berkenye, Suriye, Candar, Fârikiyye, Kanabir, Kesb, Afsiye, Fenek, Betatin, Bozüyük, Betrin, Mirâs, Telil-i Şarki, Kızancık Mezrası, Düveyr, Ferferi, Kaleyi Kuseyr, Cısr-i Hadid, Türkmenler, Kibâb, Kayacık Mezrası, Ma'arcık, Pakize, Aynışan, Kanbelit, Ma'dellet Ban, Bâire, Ma'dellet Meşayih, Kızılcaurc, Tamusiye, Danişmendlü, Zengiye, Alataş, Oğlalcı, Mahmutlu, Söğüd Ovacığı, Arpalu, Zedenbu, Cevreliye, Alâeddin ve Ordu'dur.

5- ANTAKYA KAZASININ NÜFUSU¹¹

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan itibaren, her otuz senede bir arazi tahriri amacıyla yapılan nüfus sayımlarına ait vesikalardan nüfusun cinsiyet durumunu, yaş gruplarını, artış nispetini, meşguliyetlerine göre meslek teşekküllerini kesin olarak tespit etmek çok zor görünmektedir¹². Ömer Lütfi Barkan'ın "...*Tarih ilminin şimdiye kadar muhtelif devir ve medeniyetlerin özelliklerini açıklarken, nüfusun bu devir ve medeniyetlere olan çeşitli tesirlerini hesaba katmamış olması, bir çok hadisenin ilmi bir izahtan mahrum kalmasına sebep olmuştur...*"¹³ diyerek ifade ettiği şekilde şehir monografi çalışmalarında, şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesinin bir çok sosyal ve ekonomik problemlerin çözülmesinde yardımcı olacağı mutlakdır.

Osmanlı toplumunda hiç evlenmeden yaşamını tamamlayan kimse pek olmazdı. Evlenmeyi aileler hazırlardı; bazen genç erkeklerin, istemedikleri bir evlilikten başka bir yere taşınarak kurtuldukları olurdu. Genç kızlarla kadınlar bu konuda daha çaresizdi. Kadı sicillerinde kaçırılmayı kabul etmiş kadınlarla ilgili olaylara çok ender rastlanırdı; sayısı yine çok az olmakla birlikte biraz daha fazla karşılaşılan bir olayda bazı kadınların reşit değilken evlendirildiklerini ileri sürerek artık reşit oldukları için evliliklerinin geçersiz sayılmasını istemeleri idi. Şeriata göre Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenebilmesine karşılık bunun tersi yasaktı; böyle evliliklerden doğan çocuklar Müslüman olurlardı. Bu durumdan özellikle sınır bölgelerinde ya da gayr-i Müslim nüfusun yoğun olduğu yerlerde çok yararlanılırdı¹⁴.

Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra, Antakya'nın Halep vilayetiyle birlikte defalarca sayımı yapıldı. Bu tahrirlere göre, şehrin nüfusunda 1527'den 1589 yılına kadar büyük bir değişiklik olmamıştır. 1527'de şehir 1006 hane, 131 mücerred (bekar); 1537'de 1196 hane, 265 mücerred; 1552'de 1087 hane, 395 mücerred; 1570'de

¹¹ Bu başlık altında sadece Müslim nüfusa değinilmiştir. Antakya'da Gayrimüslimlerin durumu ve nüfusu ile ilgili; II. Uluslar arası Ermeni Araştırmaları Kongresinde, (29-30 Mayıs 2004) "Antakya'da Ermeni Nüfusu (1840-1850)", Tebliğ sunulmuştur. Ayrıca; "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya'da Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, sa.22, (Ağustos-Ekim), İst.2004. s.35-50.

¹² Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998, s.99.

¹³ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", *Türkiyat Mecmuası*, c.X, 1951, s.2.

¹⁴ Suraya Faroqi; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif KILIÇ), TVYY, İstanbul 2002, s.116.

1074 hane, 387 mücerred; 1589'da ise 1064 hane, 511 mücerred nüfusa sahipti. Bu rakamlara göre evli (hane) nüfus nispetinde 1537 yılı hariç büyük bir artış olmadığı, mücerred nüfusta az bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır¹⁵.

Sicillerde geçen bilgiler değerlendirilmek suretiyle, 1830 öncesi Antakya nüfusu avarız haneleri baz alınmak suretiyle kesin ve güvenilir olmamakla birlikte hesaplanabilmektedir. Bu dönemde şehrin nüfusunu tespit edebilme noktasında bize yardım eden önemli veriler çeşitli “resm-i tekâlif, resm-i avâriz, resm-i salyâne v.b.” gibi vergilerin toplanmasında esas kabul edilen “cizye evrakı” sayılarıdır.

Osmanlı Devletinde ilk nüfus sayımını Ahmet Lütfi Efendi şu şekilde ifade etmektedir. “... *Osmanlı- Rus harbinden sonra, 1830 yılında kurulan “Meclis-i Şura”, imparatorluk içerisindeki erkek nüfusu tespit etmek ve mali kaynakları yeniden belirleyebilmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılmasına karar vermiştir. Daha sonra sayım yapılacak yerler belirlenerek sayım memuruna gönderilmiştir...*”¹⁶

Nüfus sayımında amaç, vergi mükelleflerinin ve askere alınacakların sayısını belirlemek olduğu için memurların çok dikkatli davranması gerekiyordu. Yetkililer, uzun bir süreden beri nüfus sayımı yapılmamış olduğu için halkın endişeleneceğini göz önüne alarak halkın güvenini sağlamak için sayım işine şer’i memurlar görevlendirdiler.¹⁷ Bab-ı âlî, memurlar görev yerlerine gitmeden önce onları tekrar uyarıp askere alınacakların isimlerinin yanına bunun açıkça yazılmayıp bir şifre ile işaretlenmesini istedi. “Mâtlûb-u âliye muvâfık” kelimesinin baş harfi olan “م” şifre olarak benimsendi¹⁸.

Osmanlı topraklarında yapılmış olan nüfus sayımlarında hazırlanmış olan Nüfus Defterleri Başbakanlık arşivinde korunmaktadır. 20.000 civarında olan Nüfus defterlerinin fişleme ve kataloglama işlemleri henüz tamamlanmadığı için araştırmacılar bunlardan istifade edememektedir¹⁹. Bu güne kadar yapılan çalışmalar 1845 yılına kadarki katalogların incelenmesi gerçekleştirilmiş olmakla beraber bunlar da tam tasnifi gerçekleştirilmiş olmadığından araştırmacılara açılmış değildir.

Antakya’nın ilk nüfus verilerine ulaşmamız bu bağlamda mümkün olmamıştır. Ne yazık ki gelinen aşamada bizim kısa sürede bu bilgiye erişebileceğimize imkan vermemektedir. Çünkü Siciller ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz dört belgede, H.1265 (1848) tarihine işaret etmektedir.

Bu konudaki bir diğer gerçek ise Antakya’nın bağlı bulunduğu Halep Eyaletinin Arabistan Seraskerliğine bağlı olması ve Arabistan Seraskerliğine bağlı yerlerden asker alınmaması idi.

Nüfus sayımının 1845’de yapılmış olduğuna dair isnadımıza dair ilk belge H. 19 Ca.1265 (13.04.1849) tarihli Sadaret Mühimme Kalemi Evrakından çıkan belgedir²⁰. Belgede Urfa Sancağı’nda nüfus sayımının yapıldığı belirtilmektedir. Bilindiği üzere bahsi geçen tarihte Urfa Sancağı, Antakya ile birlikte Halep Eyaleti’ne bağlı bulunmakta idi.

¹⁵ Halil Sahillioğlu, “a.g.m.”, s.231.

¹⁶ Ahmet Lütfi Efendi; *Tarih-i Lütfi*, c.III, Dersaadet 1292, s.143.

¹⁷ Ahmet Lütfi Efendi; *a.g.e.*, s.143; Enver Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara 1943, s.12.

¹⁸ Enver Z.Karal, *a.g.e.*, Ankara 1943, s.9.

¹⁹ Necati Aktaş, “Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bu Güncü Durumu”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s.78.

²⁰ A} MKT.MHM, Dosya No:12, Gömlek No.43.

Diğer üç belgede 1849 yılına aittir. Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri'nden çıkan birinci belgemizde Halep eyaletinde yapılan nüfus sayımı hususunda, Halep valisinin şukkası bulunmaktadır²¹. Sadâret Mühimme Kalemi Evrakından çıkan ikinci belgemizde ise, Aneze-Anze Araplarının Urfa ve civarına gelerek eşkiyalık yapmalarının engellenmesi bölgede yaşayanların asayişinin sağlanması için gönderilen askerî kuvvetlerin yanı sıra bölgede asayişin devamlı olmasını sağlamak için nüfus sayımının bir an önce tamamlanması istenmektedir²².

Son belgemiz ise 11-20 Safer 1265 (07.01/16.01/ 1849) tarihli dir. Halep Valisi Halil Kamil Paşa'ya gönderilen, Arabistan ordusu kumandanlarından olan Mirliya Hüseyin Paşa'nın bu işle görevlendirildiği belirtilerek, sayımı yapılacak olan bölgedeki naip, müftü vs. ileri gelenlere hitaben yazılmış olan emr-i şerifte Memâlik-i Mâhrûse'nin her bölgesinin özel memurlar tarafından bütün Müslüman erkek nüfus ve reayanın tamamen yazıldığı, bu defa sıranın Arabistan ve havalisine geldiği, nüfus sayımı için gerekli olan memurların tayin edildiği, herkesin isim, şöhrat, şekil ve sanatının belirtilerek, ehl-i zimmetin cizye evrakı hususunda ise reayadan cizye evrakı olmayanlara bile kağıtlar verilmesi ve bu nüfus sayımının, bu surette bir an önce tamamlanması istenmiştir²³.

Bu dört belgeden, Antakya'nın da bağlı bulunduğu Halep eyaletinde, 1848 yılında sayımın gerçekleştirilmiş olduğunu düşünebiliriz. Osmanlı Devleti'nin gerçek nüfusu gibi Antakya'nın da nüfusu hakkında bilgi edinmemiz yapılacak olan tasnif işlemlerine bağlı gözükmektedir.

²¹ A}AMD, Dosya No:10, Gömlek No:100; Haleb eyaletinin tahrîr-i nüfus madde-i mühimmesine ne suretle teşebbüs eylediğine ve yerine kaimmakam birağub kendisi ne vechle kıyâm-ı hareket ettiğine dair Haleb valisi atûfetlû paşa hazretlerinin tevârüd iden bir kıt'a şukkası manzûr-ı âlî-i cenâb-ı cihânbarî buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla muvâfık-ı emr u fermân-ı hazretî padîşâhi buyrulduğu halde vali-i müşârûn-ileyh hazretlerine icâb-ı vechile taraf-ı senâverîden tahrîrât gönderileceği beyanıyla tezkîre.

²² A}MKT.MHM, Dosya No:16, Gömlek No:41; Haleb valisine Bi-lutfihî teâlâ merkez-i me'mûriyet-i behiyyelerine bi'l-muvâsele i'lân-ı me'mûriyyetle umûr-ı me'mûre-i düstûrilerine ne vechile şürû' ve mübâşeret kılınacağı ve zîr-i idâre-i müşîrilerinde olan mahaller tahrir-i nüfusunun bir an evvel arkası alınmasına ne suretle i'tina ve dikkat buyrulmakda idüğü ve Aneze (Anze) urbanından bu sene dahi Urfa ve havalisine doğru bir takım eşkiya gelmiş olduğundan devletlû Nâmık Paşa hazretleriyle muhâbere olunarak lede'l-hâce indifâ-ı mazarratları zımında havâlî-i merkûmeye kuvve-i askeriye irsâl olunduğu keyfiyâtına dâir reside-i dest-i i'zâz olan iki kıt'a tahrîrât-ı behiyyeleri me'al ü mezâyâsı rehin-i ikân-ı halisanemiz oldukdan sonra hâk-pây-i hümayûn-ı cenâb-ı pâdişâhiye arz ve takdim-birle manzûr-ı me'âlî-nüşûr-ı cenâb-ı kâtî-sitânî buyurulmuş ve zât-ı düstûrileri mâye-i memdûha-i mehâmm-şinâsi ve reviiyet ile mevsûf vüzerâ-yı izâm-ı saltanat-ı seniyyeden oldukları cihetle umûr-ı me'mûrlarını mihver-i lâyıkında hüsn-i idâreye himmetle bu bâbda temhîd-i vesâyâya hâcet bırakmayacakları misillü merkez-i me'mûriyet-i behiyyelerine muvâsalet-i müşîrileri sırasında teşebbüsât-ı mezkûreye himmetleri tamâm yolunda olarak mûcib-i mahzûziyyet-i senâveri olmuştur. Beyândan müstğni olduğu vechile zât-ı hilâfetsimât-ı hazret-i tâc-dârînin hemîşe efkâr-ı ma'delet-âsâr-ı mülûkâneleri memâlik-i mahrûse-i şâhânelerinde âsûde nişîn-i emn ü emân olan ahâlî ve teba'anın hiçbir yüzden rûy-ı rencide ve ezâ görmemeleri kaziiye-i matlûbesine ma'tûf olduğundan her hâlde umûr-ı me'mûrelerinde matlûb ve mültezim-i âlî olduğu vechile reviiyet-mendâne davranılup tahrîr-i nüfus maddesi ehemmesinin dahi bir ibbân evvel hüsn-i itmâmıyla eşkiyâ-yı merkûmenin bir tarafa hücum ile îsâl-i mazarrat edememeleri esbâbının istihsâline fevkalâde itinâ buyurulması lâzime-i pâdişâhi iktizâ-yı âlisinden olmağla dirâyet ü fetânet-i zâtiye-i düstûrileri ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhi mantûk-ı celîli üzre maslahat-ı me'mûrelerinde ibrâz-ı levâzım-ı kâr-âşinâyî ve dirâyetkâriye himmetle hakk-ı âlîlerinde tevâfur-i teveccühât-ı seniyyeyi müstelzim olur vesâil-i memdûhanın ibrâzına sarf-ı mesâil ve reviiyet buyurmaları siyâkında şukka.

²³ A.Ş.S., Defter No:XXVI, Belge No: 291, Ek.2.

İncelediğimiz döneme geldiğimizde şehrin nüfusunu tespit edebilme noktasında bize yardım eden en önemli veriler “*resm-i tekâlif, resm-i avâriz, resm-i salyâne, cizye evrakı v.b.*” gibi vergilerin toplanmasında esas kabul edilen sayılardır.

Bilindiği üzere avâriz-hânelerinin tespitinde bölgenin durumu, halkın şehirli, köylü veya göçebe oluşu, mükellefin malî güç ve kudreti, emlak sahibi oluşu, arazi tasarrufu edişi gibi birçok kıstaslar esas kabul edilmektedir. Avâriz-hânesi tek bir ailenin oturduğu bir ev anlamına gelmeyip, emlâkı bulunan, tasarruf eden kişilerden belirli bir ölçüye göre tanzim edilmiş, bekâr ve evli, belli bir erkekler grubunu ifade eden, sayısı her bölgeye göre farklılık arz eden, hakiki bir hane olmayıp “*Grubu*” ifade etmektedir²⁴.

Avâriz-hâne sayılarından istifade ederek şehir nüfusunu tespit ederken, burada ifade edilen hane sözcüğünün manasını ifade etmek gerekmektedir. Avâriz-hânesinin tespitinde kabul edilen esas ölçünün ne olduğu, kaç hakiki hane ve vergi mükellefinin bir avâriz-hânesi kabul edildiğinin bilinmesi gerekmektedir.

Antakya’nın nüfusunu hesaplarken göz önünde tutmamız gereken hususlar vardır. Görevleri gereği avâriz ve örfî vergilerden muaf olan yalnız askerî zümre değildi. Yaptıkları hizmet karşılığı vergi muafiyetleri olan başka sınıflar da vardı. Şehirde bulunan bir çok camii ve mescitte görev yapan imam, vâiz, müezzin, kayyım, ferraş, devirhan, cüzhan, cuma müezzini, ıydeyn müezzini v.b. dinî görevlileri, medreselerde görev yapan müderrisleri, mekteb-i sıbyanda görev yapan Sıbyan muallimlerini, zaviye ve hanigâhlarda bulunan görevlileri, türbelerde görev yapan türbedârları, vakıf ve imâretlerde görev yapan ehl-i mürtezikayı, Nakibü’l-Eşraf’a bağlı “*Seyyid*”ler zümresini²⁵, emlâkı olmayıp, bilfiil arazi tasarruf etmediği için avâriz ve tekâlifden kanunname üzerine muaf olanları göz önünde bulundurmamak gerekir ki bu zümreleri tespit edebilmemizi sağlayacak kesin veriler mevcut değildir.

Tüm bunların ışığında sicillerde geçen bilgiler değerlendirilmek suretiyle, resmi sayım öncesi Antakya nüfusu, kesin ve güvenilir olmamakla birlikte hesaplayabilmek mümkün olabilmektedir. Fakat yukarıda zikredildiği gibi bulacağımız ve ortaya koyacağımız rakamlar asla gerçek nitelik taşıyamayacak ve öngörü hüviyetinden öteye gidemeyecektir.

Antakya’ya ait I. numaralı şer’iyye sicil defterinde, 1709 senesinde, Halep Sancağı’nda vâki kadılıkların iki bin yedi yüz doksan sekiz buçuk rub’ bedel-i nüzûl ve avâriz-hâneleri olduğu ve bunun toplanması istenmektedir. Bu hane sayıları içerisinde Antakya’nın bedel-i nüzûl ve avâriz-hâneleri ise aşağıdaki şekilde verilmektedir²⁶.

Antakya Kazası,

Hane-i Avarız	Hane	Hane-i bedel-i nüzûl	Hane
Nahiye-i Kuseyr	85	Nahiye-i Kuseyr	85
Nahiye-i Altınözi	42	Nahiye-i Altınözi	42
Nahiye-i Süveyde	40, 1.50 rub’	Nahiye-i Süveyde	40, 1.50 rub’
Nahiye-i Cebel-i Akra	32.50	Nahiye-i Cebel-i Akra	32.50
Cem’an Yekun-ı hane	200, 1.50 rub’	Cem’an Yekun-ı hane	200, 1.50 rub’

Görüldüğü üzere, 1709 yılında Antakya’nın avâriz ve bedel-i nüzûl hane sayısı 200 hane ve 1.50 rub’ olarak tespit edilmektedir. Yine aynı defterde yer alan belgede

²⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1995, c.II, s.283-294 / Ömer Lütfi Barkan, “Avâriz”, *İ.A.*, Eskişehir Anadolu Üni. Basımevi 1997, I. Baskı, c.II, s.15.

²⁵ Sicillerdeki belgelerde bölgedeki Seyyidlerin çokluğu açıkça görülmektedir.

²⁶ A.Ş.S., Defter No: I, Belge No:205-206-207.

Antakya merkez köyleri ve bunların avâriz ve bedel-i nüzul hane sayıları da ifade edilmiştir²⁷. Antakya'nın nahiyeleri arasında Kuseyr en büyük olarak, diğer 3 nahiye ise birbirine yakın büyüklükte görülmektedir.

1709 yılında Antakya'nın nüfusunu tahminî olarak tablolaştırabiliriz. Belirtilen tarihte avâriz ve nüzul hanesi sayısı 251,5'tir. Yapılan araştırmalar ışığında, Antakya ailesine bakıldığında anne, baba ve dört çocuktan oluşmaktadır. Askerler ve diğer vergiden muaf olanları da tahminî bir sayıyla 1000 kişi olarak kabul etmekteyiz.

III. numaralı sicilde yer alan Salyane defterinde Kuseyr (Maslar), Altınözü, Cebel-i Akra ve Süveyde nahiyeleri Antakya'ya bağlı olarak görülmektedir. Kuseyr (Maslar) Nahiyesi 28 köy ve 6.50 sümün haneden, Altınözü nahiyesi 24 köy 3 hane 5.50 sümün olarak, Cebel-i Akra Nahiyesi 26 köy 4 hane 1.50 sümün olarak, Süveyde Nahiyesi 22 köy ve 5 hane 10.50 sümün olarak tespit edilmektedir. Antakya toplam 19 hanedir²⁸. Görüleceği üzere yıllar itibariyle farklı avâriz-hâneleri ile karşılaşılmaktadır.

Sicillerden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda 1829'da, Antakya'nın 29 mahallesi ve toplam olarak 1427 avâriz-hânesi bulunmaktadır²⁹. Avâriz-hânelerine bakıldığında nüfusun bir asır içerisinde çok fazla artmış olduğunu görürüz. Öncelikle, bunun ilk nedeni olarak devletin malî alanda yapmış olduklarına değinmemiz gerekmektedir. Devlet malî durumu iyi olan reayadan daha fazla vergi almak için, 1709 da, 251,5 hane olan avâriz ve nüzûl-hane sayısını 1427'ye çıkarmıştır. İkinci bir neden, her mahalle için ayrı ayrı gerçek hane sayısının tespit edilememiş olmasıdır. Üçüncü sebep ise şehirde yaşayan ve muaf olarak nitelendirdiğimiz unsurların sayısının kesin olarak tespit edilememişidir.

Bu konuda başvurduğumuz seyyahların eserlerinden elde ettiğimiz bilgilerde oldukça kısıtlıdır. Evliya Çelebi, Antakya şehrinin nüfusu hakkında bilgi vermemektedir. 1838'de Antakya'da bulunmuş olan Robinson ise, Antakya'nın nüfusunu 6.000 hane olarak belirtmektedir³⁰.

Ahmet Cevdet Paşa, yeniden teşkil olunan Halep vilayetinin nüfus sayımını yaptırmış ve bunu 36 numaralı tezkere ekinde göstermiştir. Buna göre 1881 yılında Antakya kazası, 9.904 haneden ibaret olup, bunun 8775'i Müslim, 1129'u gayrimüslimdir. Gayrimüslim hanelerinin 33'ü Yahudi'dir. Müslüman nüfus içinde pek çok Nusayri bulunmaktadır. Reyhaniye kazası ahalisi, Reyhaniye aşiretinden ibaret olup, 2.200 hanedir³¹. Yani her haneyi beş kişi olarak kabul ettiğimizde 43.875 Müslüman nüfus yanında, 5480 Hristiyan ve 165 Yahudi bulunmaktadır.

SONUÇ

Antakya şehrinin Osmanlı'ya bağlanması XVI. yüzyılın birinci yarısında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasından sonra idari yapılanma sonucunda Antakya şehri oluşturulan Halep Sancağı'nın merkez kazası konumuna getirilmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde Antakya şehri önemli bir rol oynamıştır. Önemli ticaret ve Hac yolları üzerinde bulunması Antakya şehrinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bölgeler arası ticaret ve bu nedenle yapı faaliyetleri ve kentleşmenin yüksek ve hızlı

²⁷ A.Ş.S., Defter No: I, Belge No:213.

²⁸ A.Ş.S., Defter No: III, Belge No:55.

²⁹ A.Ş.S., Defter No: XXII, Belge No:123.

³⁰ Halil Sahillioğlu, "a.g.m", s.231.

³¹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ank.2000, s.143.

olması canlılığı da beraberinde getirmiştir. Tereke defterleri incelendiğinde şehrin bu zenginliği rahatlıkla görülebilmektedir.

Antakya'nın tespit etmiş olduğumuz yerleşimi bugünde varlığını devam ettirmektedir. Mahalle ve köy adlarından, cadde ve sokaklara kadar incelediğimiz dönemin izlerini görebileceğimiz yerleşimler bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

A} MKT.MHM, Dosya No:12, Gömlek No.43.

A}AMD, Dosya No:10, Gömlek No.100

A} MKT.MHM, Dosya No:16, Gömlek No.41.

Antakya Şer'iyye Sicili, Defter No: I, Belge No:205-206-207-213

Antakya Şer'iyye Sicili., Defter No: III, Belge No:55.

Antakya Şer'iyye Sicili.,Defter No: X, Belge No:16-25-44-65-80-108-123-172-195-196.

Antakya Şer'iyye Sicili., Defter No:XVIII, Belge No:131; Defter No:XX, Belge No:123-124.

Antakya Şer'iyye Sicili., Defter No:XX, Belge No:123-124.

Antakya Şer'iyye Sicili, Defter No: XXII, Belge No:123.

Antakya Şer'iyye Sicili.,Defter No:XXVI, Belge No: 291.

2- Kitap ve Makaleler

1- Ahmet Lütfi Efendi; *Tarih-i Lütfi*, c.III, Dersaadet 1292.

2- Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1995.

3- Aktaş, Necati; “ Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Bu Güncü Durumu”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985.

4- Barkan, Ömer Lütfi; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti”, *Türkiyat Mecmuası*, c.X, s.1-26.

5- _____; “Avârız”, *İ.A.*, c.II, s.13-19.

6- Bolat, Mahmut; *XVIII. Numaralı Antakya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1239-1242/M. 1823-1827)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2000.

7- Çakar, Enver; *XVI Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

8- _____; “Halep Sancağında Türkçe Yer Adları”, *OTAM*, sa:11, s.83-109.

9- Faroqhi, Suraya; *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Elif KILIÇ), İstanbul 2002 ,Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

10- Kara, Adem, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Osmanlı Şehri Antakya*, IQ Kültür, Sanat ve Yayıncılık, İstanbul Ağustos 2005 (1. Baskı).

- 11- Karal, Enver Z.; *Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara 1943.
- 12- Özdemir, Rifat; “Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1705-1860”, *Belleten*, Ankara, Nisan 1994, c.LVIII, s. 119-157.
- 13- _____; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998.
- 14- Sahillioğlu, Halil; “Antakya”, *T.D.V. İslam Ans.*, İst., 1991, c.III, s.228-232.
- 15- Tekin, Mehmet; *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.
- 16- Yıldırım, Dursun; “Coğrafya’dan Vatan’a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediliş Problemi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, 11-13 Eylül 1984, s.153-170.

